

DOI: 10.15407/kraieznavstvo2024.01.106

УДК 94 (477) (092)»1893/1944»

Руслана Давидюк (м. Рівне),
 доктор історичних наук, професор,
 професор кафедри історії України
 Рівненського державного гуманітарного університету
 E-mail: davrus63@gmail.com
 ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0485-5121>

Михайло Тиравський: церковно-релігійна та громадська діяльність

Мета наукової статті полягає в аналізі церковно-релігійної, освітньої, громадської діяльності Михайла Тиравського у розрізі подій Української революції 1917-1921 рр., міжвоєнного часу та періоду Другої світової війни. **Методологія** дослідження базується на принципах історизму, системності, верифікації. Важливими були біографічний, проблемно-пошуковий, хронологічний, порівняльний методи, а також метод локальної історії. **Наукова новизна** статті полягає у залученні до наукового обігу вперше виявлених, опрацьованих та верифікованих розсекречених документів архівів радянських спецслужб, зокрема архівно-кримінальної справи на М. Тиравського, що у поєднанні з матеріалами тодішньої періодики дозволило систематизувати та уточнити його громадську діяльність. **Висновки.** У статті простежено працю Михайла Тиравського як писаря інтендантської служби Армії УНР та подальше інтернування у польських таборах. Висвітлено обставини переїзду на навчання до Чехословаччини, де в Українському високому педагогічному інституті ім. Михайла Драгоманова в Празі він отримав ступінь доктора природничих наук. Констатовано, що подальші пошуки праці змусили його повернутися до Польщі, осісти у Луцьку. Реконструйовано громадську працю Михайла Тиравського у Волинському воеводстві: як члена «Рідної хати», спортивного клубу «Стир» у Луцьку, Товариства ім. Лесі Українки у Луцьку, Волинського українського театрального товариства. Зауважено на вагомості його церковно-релігійної праці як секретаря Луцької підкомісії з перекладу Св. Письма та богослужбових книг на українську мову і діяча Товариства ім. митрополита Петра Могили. Охарактеризовано діяльність М. Тиравського в умовах нацистського окупаційного режиму, акцентовано на участі в Українському допомоговому комітеті Луцька, службі у Духовній консисторії, підтримці УАПЦ. З'ясовано обставини арешту органами НКВД та засудження Михайла Тиравського. Окремо простежено його родинне життя: дружини Тетяни Ужвій, артистки українського театру в Луцьку, а також сестер і братів, зокрема бургомистра Луцька Євгена Тиравського.

Ключові слова: Михайло Тиравський, Армія УНР, Український високий педагогічний інститут ім. Михайла Драгоманова в Празі, Друга Річ Посполита, церковно-релігійна діяльність, нацистський режим, УАПЦ, НКВД.

Ruslana Davydiuk (Rivne),
 Dr hab. in History, Professor,
 Professor of the Department of History of Ukraine
 Rivne State Humanitarian University
 E-mail: davrus63@gmail.com
 ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0485-5121>

Mykhailo Tyravskiy: church-religious and public activities

The purpose of the scientific article is to analyze the church-religious, educational, public activities of Mykhailo Tyravskiy in the context of the events of the Ukrainian Revolution of 1917-1921, the interwar period and the period of the Second World War. The research **methodology** is based on the principles of historicism, systematicity, and verification. Biographical, problem-searching, chronological, comparative methods, as well as the method of local history were important. **The scientific novelty** of the article lies

in the inclusion in the scientific circulation the first discovered, processed and verified declassified documents from the Soviet special services archives, in particular the archival and criminal case against M. Tyravskiy, which, in combination with the materials of the periodicals of that time, made it possible to systematize and clarify his public activities. **Conclusions.** The article traces Mykhailo Tyravskiy's work as a clerk in the quartermaster service of the UNR Army and his subsequent internment in Polish camps. The circumstances of moving to study in Czechoslovakia, where at Mykhailo Drahomanov Ukrainian Higher Pedagogical Institute in Prague, he received the degree of Doctor of Natural Sciences. It was established that his further search for work forced him to return to Poland, to settle in Lutsk. Mykhailo Tyravskiy's public work in the Volyn Voivodeship has been reconstructed: as a member of the «Ridna Khata» («Native House»), the sports club «Styr» in Lutsk, Lesya Ukrainka Society in Lutsk, Volyn Ukrainian Theater Society. The importance of his ecclesiastical and religious work as the secretary of the Lutsk sub-commission for the translation of the Holy Scriptures and liturgical books into Ukrainian and as a member of Metropolitan Petro Mohyla Society were noted. The activity of M. Tyravskiy in the conditions of the Nazi occupation regime is characterized, with an emphasis on participation in the Ukrainian Relief Committee of Lutsk, service in the Spiritual Consistory, and support for the UAOC (The Ukrainian Autocephalous Orthodox Church). The circumstances of the arrest by the NKVD authorities and the conviction of Mykhailo Tyravskiy have been clarified. His family life has been traced separately: his wife Tetyana Uzhvii, an actress of the Ukrainian theater in Lutsk, as well as sisters and brothers, in particular the burgomaster of Lutsk Yevhen Tyravskiy.

Key words: Mykhailo Tyravskiy, Army of the Ukrainian People's Republic, Mykhailo Drahomanov Ukrainian Higher Pedagogical Institute in Prague, the Second Polish-Lithuanian Commonwealth, church and religious activities, the Nazi regime, the UAOC, the NKVD.

Постановка проблеми. В умовах повномасштабної війни Росії проти України актуалізувалося питання історичної пам'яті, повернення імен тих, хто боровся за збереження державності у минулому. У цьому контексті важливим є повернення в інформаційний та публічний простір імен учасників боротьби за українську державність першої половини ХХ століття.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Прізвище Михайла Тиравського залишається маловідомим загалом, адже інформація про його життя обмежується біографією, вміщеною у книзі «В інтер'єрі міжвоєнної Волині: Біограми політичних емігрантів – учасників Української революції» із серії «Реабілітовані історією. Рівненська область»¹. Для аналізу громадської, релігійної, освітньої діяльності М. Тиравського у Другій Речі Посполитій присутніми були дослідження А. Портнова², Р. Давидюк³; для

характеристики церковно-релігійного життя у період нацистської окупації праці В. Борщевича⁴, А. Жив'юка⁵, Б. Зека⁶ та ін. Джерельна база статті ґрунтована на архівних документах, що зберігаються у ЦДАВО України, ЦДІАЛ України, Державних архівах Волинської та Рівненської областей, ГДА СБУ, м. Київ та ГДА СБУ м. Луцьк, зокрема, архівно-кримінальній справі (АКС) на М. Тиравського. Іншим складником джерельної бази були матеріали міжвоєнної преси («Вісті УЦК у Польщі», «Українська нива», «Діло», «Тризуб», «Волинське слово») та періодики періоду Другої світової війни («Український голос» (Луцьк), «Волинь» (Рівне)), що дозволили віднайти цікаві факти церковно-релігійного, освітнього, громадського життя в регіоні у першій половині ХХ століття, а також опубліковані документи та спогади.

¹ Давидюк Р. В інтер'єрі міжвоєнної Волині: Біограми політичних емігрантів – учасників Української революції. Рівне-Львів: Простір-М, 2023. 284 с.

² Портнов А. Наука у вигнанні: наукова і освітня діяльність української еміграції у міжвоєнній Польщі (1919–1930). Харків: ХІФТ, 2008. 256 с.

³ Давидюк Р. Українська політична еміграція в Польщі: склад, структура, громадсько-політичні практики на території Волинського воєводства. Львів; Рівне, 2016.

⁴ Борщевич В. Трагедія Володимир-Волинського єпископа Мануїла. Збірник науково-методичних і наукових статей історичного факультету ВДУ ім. Лесі Українки. Луцьк, 2003. Вип. 8. С. 20-25.

⁵ Документ доби: публіцистика Уласа Самчука 1941-1943 років / упоряд. А. Жив'юк. Рівне: ВАТ «Рівненська друкарня», 2008. 456 с.

⁶ Зек Б. Луцьк у роки нацистської окупації (1941–1944): монографія. Луцьк: Вежа-Друк, 2017. 421 с.

Виклад основного матеріалу дослідження. Встановлення більшовицької влади на території Наддніпрянської України після поразки революційних подій 1917-1921 рр. зумовило виїзд в еміграцію найактивніших учасників національної боротьби – політичних діячів, працівників центрального державного апарату та місцевих органів влади, військових різних рівнів, значної частини членів тодішніх політичних партій; представників наукової, культурної інтелігенції. Відтак, емігрантське середовище сформували різні соціальні та суспільно-політичні прошарки населення, які різнилися матеріальним становищем, освітнім рівнем, політичними поглядами: «Хвиля еміграції складається з найрізномірніших елементів як по своєму національному, так і соціальному характеру, ... емігрують заможні і середні кола, емігрує трудова інтелігенція, селянство і міщанство»⁷. Близько 70% емігрантів представляли інтелігенцію, 20% – селянство і 10% – робітництво⁸. Незалежно від соціального стану чи ідеологічних поглядів, представників міжвоєнної еміграції об'єднував політичний чинник⁹, адже причиною її появи стали події саме політичного характеру – поразка національної боротьби та встановлення більшовицького режиму в Україні.

Центрами перебування української еміграції стали різні країни Європи, проте основна хвиля була спрямована до Польщі. Одразу після виїзду з батьківщини більшість емігрантів зосереджувалася навколо офіційних центрів у Тарнові та Ченстохові. Військові емігранти впродовж кількох років перебували у спеціальних таборах на становищі інтернованих і військовополонених. Життя «за дротом» гнітило українських вояків, а побутові умови там були надзвичайно складними. Д. Дорошенко з іронією писав, що «українці, які билися «за нашу і вашу вольносьць», дістали вже певну компенсацію й нагороду в формі таборового «спочинку» за дротами»¹⁰.

Чисельність українців у Польщі зазнавала постійних змін: частина поверталась до радян-

ської України, частина знаходила притулок в інших країнах Європи або за океаном. Кількість українських емігрантів, що бажали виїхати з Польщі за кордон, збільшувалась через важкі умови життя та високий рівень безробіття. Така «рееміграція» у значенні «повторна еміграція» активізувалася, насамперед, до Чехословаччини (на навчання), до Франції (здебільшого на фізичну працю) або за океан, де політичні емігранти доповнювали трудову еміграцію західних українців, що виїздили з Польщі через економічні обставини. Процеси рееміграції каталізувалися у зв'язку із закриттям у Польщі 1924 р. таборів для інтернованих, коли утримувані там люди постали перед проблемою подальшого працевлаштування.

Значних зусиль у знаходженні роботи емігрантам на території Польщі докладав Український центральний комітет (УЦК) у Варшаві, водночас сприяючи виїзду на важкі, фізичні роботи до Франції. Завдяки співпраці з Лігою націй і Подебрадською господарською академією, УЦК у жовтні 1923 р. вдалося відправити з Польщі понад 70 студентів для навчання у Чехословаччину (ЧСР), Англію, Бельгію, Францію¹¹.

Перебуваючи у складних умовах, багато унерівських емігрантів мріяли виїхати на навчання до Чехословаччини. Звичайно, труднощі існували й у цій країні. У кінці 1923 р. влада видала суворіші правила стосовно тих емігрантів, котрі прибували на територію ЧСР нелегально, тобто без окремого дозволу (візи) на в'їзд від чеського міністерства закордонних справ. Такі особи не могли здобути документи на право перебування у ЧСР на місці, а тим більше не могли отримати ніякої допомоги. Причинами встановлення суворіших правил стало те, що у ЧСР вже знаходилась численна українська і велика російська еміграція. «Стипендіатів росіян 4,5 тисячі. Українців більше двох тисяч»¹² – читаємо на сторінках видання «Вісті УЦК в Польщі».

У 1923 р. потрапити на навчання до Українського високого педагогічного інституту ім. Михайла Драгоманова в Празі поталанило колиш-

⁷ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАЛ України), ф. 462, оп. 1, спр. 187, арк. 45.

⁸ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф. 3366, оп. 1, спр. 1, арк. 6.

⁹ Лотоцький О. Поворотницька течія. *На ріках вавилонських*. Збірник статей. Львів: Накладом Видавничої Кооперативи «Хортиця» у Львові, 1938. С. 70-77.

¹⁰ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920 роки). Київ: Темпора, 2007. С. 519.

¹¹ Культурно-освітня секція. *Вісті Українського Центрального Комітету в Польщі* (далі: *Вісті УЦК у Польщі*). 1923. 1 листопада. С. 12.

¹² Умови переїзду до Чехословаччини. *Вісті УЦК у Польщі*. 1923. 1 жовтня. С. 11-12.

ньому урядовцю періоду УНР Михайлові Платоновичу Тиравському. Народився він 1893 р. у м. Бар Подільської губернії у родині священика, був четвертою дитиною у сім'ї. Мав старшого брата Євгена, 1885 р. н., молодшого Костянтина, 1899 р. н. та двох старших сестер: Любов (у заміжжі Чернявська), 1885 р. н.; та Антоніну (у заміжжі Раєвська), 1891 року народження¹³. Закінчивши 1910 р. початкове духовне училище у с. Привороття Новоушицького повіту Подільської губернії, Михайло вступив до Подільської духовної семінарії, яку скінчив у 1916 р. Після цього став студентом Київського університету, провчившись два роки.

На початку Першої світової війни М. Тиравського не мобілізували до війська з медичних причин, позаяк мав хворі ноги. Однак, події Української національно-демократичної революції все ж змусили його долучитись до боротьби, нехай не збройної. Михайло Тиравський допомагав армії, організовуючи матеріальне забезпечення, побутове обслуговування особового складу. У період Директорії УНР був писарем інтендантської служби Армії УНР у Києві, Вінниці, Кам'янці-Подільському (1918–1919)¹⁴. Разом з урядовими структурами та Армією УНР, як інтернований, опинився у Тарнові. У 1920 р. влаштувався бухгалтером Головного казначейства УНР, пропрацювавши до 1923 року. Бажання вчитися, удосконалювати свої знання, неможливість через проблеми зі здоров'ям працювати фізично дозволили Михайлові реалізувати свою мрію і прагнення багатьох емігрантів – потрапити на навчання до Чехословаччини.

Автори «Вістей УЦК у Польщі» пояснювали бажання українських емігрантів виїхати до ЧСР так: «Коли Варшава світила бідною, у Чехословаччині було положення, яке вабило і яке здавалось ідеальним. Тут було тоді моральне пригнічення, там його, неначе, не було. Тут правне становище українського емігранта перебувало під знаком запитання, там було воно цілковито ясним й майже не мало в собі обмежень для чужинців... Сталі, хоч невеликі стипендії, певність свого завтра робили життя безжурним і давали запал до академічної праці. Чехословацька

професура зустрілась незабаром з академічними рекордами українців, мала вона можливість подивляти їх пильність і витривалість у праці»¹⁵.

Михайло Тиравський був саме таким студентом: уважним, терплячим, розумним. Закінчивши навчання у 1927 р., він став стипендіатом, отримавши змогу писати наукову працю. Восени 1928 р. в Українському високому педагогічному інституті ім. Михайла Драгоманова в Празі захистив докторську дисертацію і здобув ступінь доктора природничих наук.

На початку 20-х рр. ХХ ст. Михайло іще тримав переписку з молодшим братом і сестрами, які залишилися в УСРР, але згодом цей контакт обірвався. Брат Костянтин проживав у смт. Муровані Курилівці, де вчителював. 2 березня 1929 р. його арештували, звинувативши за ст. 54-10 КК УСРР. 31 травня 1929 р. постановою ОН ДПУ УСРР Костянтина Тиравського заслали на 3 роки до Сибіру¹⁶.

Після напруженого навчання в УПІ імені Михайла Драгоманова у Празі поставала нова проблема – працевлаштування. Гострі проблеми виникали із пошуком роботи для українських інженерів, що отримали дипломи у ЧСР. Перші випуски студентів Української Господарської Академії (УГА) в Подєбрадах складали 160 інженерів, з яких 45 осіб УЦК прилаштував на роботу за фахом у Польщі, декілька осіб виїхало до Канади, Бельгії та Аргентини як звичайні чорнороби. На жаль, випадки, коли освічені люди після отримання дипломів знову змушені були заробляти на прожиття важкою фізичною працею, були непоодинокі. Міжнародне Бюро праці не надавало належної підтримки і допомоги українцям у цій справі¹⁷.

Таким чином, завершення навчання та поява сотень людей із дипломами інженерів, правників, економістів, лісників, агрономів поставили перед українською еміграцією нове завдання: примістити ці кадри для подальшої спеціалізації і до праці назагал. Влада Чехословаччини, з огляду на переважаність внутрішнього ринку праці, вітала виїзд випускників за межі своєї країни. Частина випускників навчальних закладів Чехословаччини знайшли роботу у Волинському воєводстві.

¹³ Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ), м. Луцьк, ф. П., спр. 7889, арк. 7, 13.

¹⁴ Там само, арк. 11.

¹⁵ І. Л. Чергове завдання. *Вісті УЦК у Польщі*. 1927. Січень-лютий. С. 21.

¹⁶ Реабілітовані історією. Вінницька область. Кн. 5 / упорядн.: В. П. Лациба (керівник) та ін. Київ: Центр ДЗК, 2015. С. 246.

¹⁷ *Вісті УЦК у Польщі*. 1927. Ч. 14-17. Липень, серпень, вересень, жовтень. С. 87-90.

У кінці 20-х рр. ХХ ст. на Волині розгортався «волинський експеримент» воєводи Генрика Юзевського, котрого вважали добрим знавцем української проблематики. Він позитивно ставився до колишніх петлюрівців, позаяк цілком поділяв Варшавську угоду і був одним із двох поляків, що працювали в уряді УНР. Ймовірно, саме ця ситуація сприяла переїзду Михайла Тиравського наприкінці 1928 р. до Луцька. Маючи гарну освіту, він влаштувався писарем до місцевого самоуряду, а у 1930 р. став вчителем Луцької української приватної гімназії, сприяв роботі батьківського комітету гімназії¹⁸. Поряд із іншими емігрантами УНР увійшов до «Товариства ім. Лесі Українки», основним завданням якого була «опіка над середнім та нижчим шкільництвом у Луцьку»¹⁹. Однак, М. Тиравський не довго вчителював у гімназії: через рік втратив цю роботу, позаяк не мав польського громадянства. Вдалося йому залишитись на посаді секретаря Луцької української приватної гімназії, а польське громадянство зміг отримати лише 1938 року²⁰.

Приїхавши до Луцька, Михайло Тиравський з усією своєю енергією і завзяттям долучився до громадського життя місцевої унерівської спільноти. Увійшов до культурно-освітньої організації «Рідна хата» у воєводському центрі, що була заснована 1929 р. зусиллями наддніпрянців, сконсолідованих навколо редакції проурядової газети «Українська нива». У 1932 р. був обраний членом ревізійної комісії «Рідної хати»²¹. Організація різних імпрез і урочистостей, родинні вечірки для членів українського клубу, популяризація української культури, книги, вистави, поруч із пропагуванням ідеології українсько-польського співжиття в рамках польської державності визначали напрями роботи «Рідної хати»²².

Оскільки Михайло Тиравський походив із православного середовища Наддніпрянської України, то питання духовного життя, релігійності завжди домінували у його роботі. Опинившись

у західноволинському православному соціумі, він усіляко підтримував ініціативу боротьби за повернення церкві національних ознак, увійшов до Товариства ім. митрополита Петра Могилы. Згідно програмних документів, основним завданням товариства було: «поширювати у свідомості православних віру наших предків; дбати про її добро і охороняти її»²³, боротися за «відродження соборницьких традицій; підготовку до Помісного собору Православної церкви у Польщі, задоволення церковно-релігійних потреб кожної нації; боротьбу з безбожництвом, з пропагандою нової унії та сектантством»²⁴.

Для вирішення проблеми українських перекладів було ухвалено сформуванню спеціальну комісію для перекладу Св. Письма та богослужбових книг українською мовою. Комісія діяла при Українському науковому інституті у Варшаві, її очільником був митрополит Діонісій, заступником – Олександр Лотоцький, секретарем – Василь Біднов (після його смерті 1935 р. – Дмитро Дорошенко)²⁵. При комісії створили дві підкомісії – у Луцьку та Кременці. У Луцькій підкомісії, очолюваній єпископом Полікарпом, поряд із М. Тиравським трудилися Є. Богуславський, П. Пашевський, В. Сочинський, В. Федоренко, Б. Білецький, прот. Н. Абрамович, М. Тележинський. За час роботи Луцька підкомісія провела 72 засідання, а Михайло Тиравський виконував функції її секретаря. Члени підкомісії стикалися з багатьма труднощами: переклад зі слов'янської мови українською вимагав одночасного порівняння з єврейськими та грецькими текстами, що, відповідно, передбачало знання цих мов. Крім того, бракувало добрих фахівців української мови²⁶. Попри це, вдалося перекласти з грецької мови «Чин похорону дитини», зі слов'янської «Чин вінчання другошлюбника», «Тайну сповіді», «Чин сповіді і причастя хворого», а також «Літургію св. Йоана Золотоуста», «Малий Октоїх», «Акафісти», «Малий Богогласник», «Молитовник»²⁷. Усі переклади редагували

¹⁸ Державний архів Волинської обл., ф. 190, оп. 1, спр. 2, арк. 22–25.

¹⁹ Там само, спр. 10, арк. 66–73.

²⁰ ГДА СБУ, м. Луцьк, ф. П., спр. 7889, арк. 12.

²¹ Давидюк Р. Українська політична еміграція в Польщі ... С. 479.

²² Державний архів Рівненської обл., ф. 33, оп. 4, спр. 56, арк. 212 зв.

²³ Державний архів Волинської обл., ф. 63, оп. 1, спр. 13, арк. 5.

²⁴ Там само, спр. 3, арк. 204.

²⁵ Портнов А. Наука у вигнанні ... С. 168–169.

²⁶ З Волині. Діло. 1933. Ч. 4. 5 січня. С. 2.

²⁷ З церковного життя на Волині. Діло. 1935. Ч. 222. 22 серпня. С. 2; Портнов А. Наука у вигнанні... С. 170.

працівники Українського наукового інституту у Варшаві²⁸.

М. Тиравський доєднався до праці у Волинському українському театральному товаристві (ВУТТ), згодом став членом його управи. ВУТТ гуртувало представників української інтелігенції, небайдужих до театального та музичного мистецтва, опікувалося «Волинським українським театром» (ВУТ), очолюваним Миколою Певним. М. Тиравський увійшов до складу спеціального комітету з організації святкування 5-літнього ювілею ВУТ²⁹. Також працював в управі спортивного клубу «Стир» у Луцьку, метою якого було впровадження та культивування різних видів спорту, організація змагань, ігор. Як і інші, утворені діячами уенерівської еміграції організації, товариство «Стир» діяло у руслі проурядової ідеології³⁰.

У середині 1930-х рр. Михайло підтримував контакти зі своїм старшим братом Євгеном, котрий здобув юридичну освіту у Варшавському університеті та працював у 1934–1937 рр. у м. Пйотрков Лодзинського воєводства. У Луцьку Михайло Платонович влаштував своє особисте життя, одружившись із Тетяною Михайлівною Ужвій, 1911 р. н., артисткою ВУТ у Луцьку, молодшою сестрою відомої актриси Наталії Ужвій. Михайло став за батька доньці Тетяни Галині Гусевій. Проживала сім'я у Луцьку по вулиці Коперника, 13³¹.

Прихід більшовицької влади у Західну Волинь, позначений масовими арештами серед колишніх цивільних і військових діячів УНР, оминув Михайла Тиравського. У 1939–1941 рр. він працював вчителем географії середньої школи № 2 у Луцьку, в яку була реорганізована колишня українська приватна гімназія³².

Початок німецько-радянської війни учергове змінив тодішні реалії. Сподіваючись на прийняття німцями ідеї Української держави, родина Тиравських намагалася скористатися новими обставинами. Дружина Тетяна продовжувала працювати у Волинському українському

театрі м. Луцька; старший брат Євген, адвокат, Вінницький повітовий комісар у роки Української революції, у липні 1941 р. очолив промислово-фінансовий відділ міської управи у Луцьку³³, увійшов до Української ради довір'я на Волині з центром у Рівному³⁴. Згодом він працював в адміністративному відділі Волинської обласної управи, що перебувала під впливом ОУН, а з грудня 1941 до січня 1943 р. був бургомістром Луцька, після чого продовжив юридичну практику³⁵.

Михайло Тиравський з липня 1941 р. долучився до Українського допомогового комітету Луцька, утвореного з ініціативи Степана Скрипника (у минулому посла по польського сейму), який прибув для цього з Рівного. Головним завданням комітету була матеріальна і медична допомога біженцям, полоненим, найбільшій частині населенню міста. Очолив комітет Микола Залевський (Залеський), лікар, у минулому сотник Армії УНР, який у 1943 р. арештовувався нацистами за зв'язок з оунівцями і передачу їм медикаментів. Наступними очільниками комітету були Борис Білецький (у міжвоєнний період вчитель, директор української приватної гімназії у Луцьку) та Василь Геровський, шкільний інспектор при гебітскомісаріаті³⁶. До складу комітету входило у різний час від 20 до 40 осіб, серед них інженер Єрмолаєв, землемір Анатолій Кох, Юрій Константинів, Софія Кавер, Ангеліна Байдак, Броніслава Моргаєвська та ін.³⁷. Михайло Тиравський увійшов до управи Українського допомогового комітету. Зрозуміло, що комітет міг існувати лише за умови лояльності до німецької влади, отримував фінансування від міської управи, відповідно виконував всі владні розпорядження. Попри те, члени комітету роздавали безкоштовні обіди, намагалися допомагати продуктами, одягом нужденним, зокрема і полоненим, що утримувались у луцькому таборі. На початку 1942 р. Український допомоговий комітет у Луцьку звітував, що зібрав під час колядування

²⁸ У Польщі. *Тризуб*. 1937. Ч. 30–31. 8 серпня. С. 38.

²⁹ Ювілей Волинського Українського Театру. *Українська нива*. 1933. Ч. 41. 30 листопада. С. 2.

³⁰ Давидюк Р. Українська політична еміграція в Польщі... С. 483-484.

³¹ ГДА СБУ, м. Луцьк, ф. П., спр. 7889, арк. 7.

³² Там само, арк. 12.

³³ Там само, ф. П., спр. 6672, арк. 14-15, 48.

³⁴ Перше засідання Української ради Довір'я на Волині. *Волинь* (Рівне). 1941. 7 вересня. С. 2.

³⁵ ГДА СБУ, м. Луцьк, ф. О., спр. 2413. Т. 1, арк. 51 зв.; Т. 2, арк. 306; Зек Б. Луцьк у роки нацистської окупації... С. 67, 70.

³⁶ ГДА СБУ, м. Луцьк, ф. П., спр. 7889, арк. 14 зв., 21.

³⁷ ГДА СБУ м. Луцьк, ф. П., спр. 6672, арк. 17; 21, 110, 113; ГДА СБУ, м. Луцьк, ф. О, спр. 2413, арк. 78-79; Зек Б. Луцьк у роки нацистської окупації... С. 199-207.

для нужденних і полонених з міста і околиць 22 953 крб та різні продукти³⁸. Комітет утримував притулки для бездомних, їдальню, організовував дешеву кухню. При співпраці Українського допомогового комітету з місцевою «Просвітою» у травні 1942 р. було відкрито одномісячні курси вихователюк дитячих садочків³⁹. Зауважимо, що у розпорядженнях райхскомісара «України» йшлося про погрози арештами і стратами тим, хто допомагав полоненим, підпіллю⁴⁰, а суть нацистського окупаційного режиму з його масовими стратами і трагедією Голокосту добре відома. Згодом Український допомоговий комітет змінив назву на «Місцевий комітет допомоги» з двома відділами – загальним і лікарським⁴¹. Саме відозва Українського допомогового комітету з липня 1941 р. та кілька брошур, виданих у 1941–1942 рр. і знайдених НКВД при обшуку в помешканні Михайла Тиравського, послужили речовими доказами для його звинувачення.

На початку німецько-радянської війни представники українських духовно-громадських сил намагалися відродити, фактично знищену більшовиками, Українську автокефальну православну церкву (УАПЦ) на базі Православної церкви в Польщі, 70% якої склали українці. Розгортання автокефального руху було тісно пов'язане із державницькою ідеєю. Очолив УАПЦ Полікарп (Сікорський), у минулому керівник господарського відділу міністерства віросповідань, віце-директор департаменту загальних справ уряду УНР. Емігрувавши до Польщі, у Загаєцькому монастирі 1922 р. він прийняв чернечий постриг з іменем Полікарп, служив намісником у різних монастирях Волині і Полісся. 22 квітня 1932 р. був хіротонізований на єпископа Луцького, вікарія Волинської єпархії, активно підтримував дерусифікацію Православної церкви у Польщі, був прихильником

її українізації⁴². Михайло Тиравський познайомився із Полікарпом після прибуття того до Луцька, що визначило їх подальшу співпрацю⁴³.

З приходом більшовиків у 1939 р. Полікарпа усунули з Луцької катедри, але залишили служити у Луцькій Чеснохресній церкві. 22 червня 1941 р. органи НКГБ планували його арешт, але безуспішно⁴⁴.

Питання про становище православ'я на українських землях порушила сформована за дозволом німецької влади «Українська Рада Довір'я на Волині» у Рівному⁴⁵. Бажаним ідеалом виступала автокефальна церква, проголошена декретом уряду Директорії УНР 1 січня 1919 р. В умовах активізації автокефального руху Полікарп створив єпископську раду, перше засідання якої відбулося 28 листопада 1941 р. До її складу увійшло не лише духовенство, але й представники інтелігенції, місцевої української адміністрації, серед них і брати Тиранські – Євген і Михайло. 24 грудня 1941 р. митрополит Діонісій призначив єпископа Полікарпа (Сікорського) на посаду тимчасового адміністратора Православної автокефальної церкви на звільнених землях України з наданням титулу архієпископа. У травні 1942 р. собор єпископів УАПЦ у Києві надав Полікарпу титул митрополита⁴⁶.

У процесі формування вертикалі УАПЦ важливе значення мало створення Луцької православної духовної консисторії, яка розпочала роботу з грудня 1941 р. Секретарем консисторії став Михайло Тиравський, в обов'язки якого, крім іншого, входило поширення циркулярів і розпоряджень Полікарпа благочинного, переміщення духовних осіб по єпархії. Разом із ним у консисторії працювали настоятель Святотроїцького собору Степан Грушко, протоієреї Леонід Долинський, Всеволод Зелінський, інженер Юрій Константинов, Микола Малюжинський⁴⁷.

³⁸ Український допомоговий комітет у Луцьку. *Український голос*. 1942. 12 лютого. С. 3.

³⁹ Курс провідниць дитячих садків. *Український голос*. 1942. 21 травня. С. 4.

⁴⁰ Розпорядження. *Український голос*. 1942. 2 липня. С. 1.

⁴¹ ГДА СБУ, м. Луцьк, ф. П., спр. 7889, арк. 47; Місцевий комітет самопомоги. *Український голос*. 1944. 1 січня. С. 8.

⁴² Давидюк Р. В інтер'єрі міжвоєнної Волині ... С. 228.

⁴³ ГДА СБУ, м. Луцьк, ф. П., спр. 7889, арк. 16.

⁴⁴ ГДА СБУ, м. Київ, ф. 16, оп. 1, спр. 518, арк. 196.

⁴⁵ Документ доби: публіцистика Уласа Самчука ... С. 12.

⁴⁶ Мартирологія українських церков: у 4 т. Т. 1. Українська Православна Церква: Документи, матеріали. Християнський самвидав України. / Упорядн. Осип Зінкевич, Олександр Воронин. Торонто ; Балтимор, 1987. С. 1049-1051.

⁴⁷ ГДА СБУ, м. Луцьк, ф. П., спр. 7889, арк. 12 зв., 17 зв., 23; Склад Луцької духовної консисторії. *Український голос*. 1942. 1 січня. С. 6.

Михайло Тиравський разом із 20 священниками УАПЦ на початку вересня 1941 р. (ймовірно це було у кінці серпня) організували хресну ходу, відслуживши панахиди на могилах загиблих українців⁴⁸. З промовою виступали випускник Кременецької духовної семінарії Андрій Мисечко⁴⁹ та Михайло Тарнавський (єпископ Мануїл), що служив другим священником Луцького кафедрального собору⁵⁰. Зауважимо, що у 1942 р. єпископ Мануїл перейшов до Української автономної церкви, а наступного року був страчений у лісі поблизу Володимира-Волинського⁵¹. Андрій Мисечко з травня 1942 р. до липня 1943 р. працював редактором газети «Волинь». Щоб уникнути арешту нацистів, перейшов до УПА, долучився до політичного відділу штабу УПА-Північ, де згодом загинув⁵².

Розлючена підписанням «Акту об'єднання» автокефальної і автономної церков 8 жовтня 1942 р., нацистська влада посилила тиск на церкву та її представників. Духовенство УАПЦ, звинувачуване у допомозі УПА, опинилось під особливим прицілом нацистів. У липні 1943 р. відбулися обшуки у митрополита Полікарпа, на два місяці був арештований секретар адміністрації УАПЦ Іван Власовський⁵³. У той же час, підозрюваний у допомозі українським повстанцям, шість місяців провів у в'язниці Рівного Євген Тиравський, який після залишення посади бургомистра, практикував як адвокат. Арештовували нацисти також Михайла Тиравського, який пробув у тюрмі з 30 серпня до 16 жовтня 1943 р., після чого був звільнений⁵⁴.

З наближенням фронту Євген Тиравський, остереігаючись за своє життя, як багато інших цивільних і релігійних діячів, виїхав на захід: спочатку до Польщі, згодом до Німеччини, а у 1949 р. до Австралії. Емігрував також його син Вадим, адміністратор Волинського українського

театру в період нацистської окупації, з дружиною, випускницею балетної школи у Ченстохові, солісткою згаданого театру Наталією Солошенко, донькою сотника Армії УНР Семена Солошенка⁵⁵. Зауважимо, що дружина Михайла Тиравського Тетяна Ужвій також працювала актрисою театру в Луцьку в часі нацистської окупації, а після війни, ймовірно за допомогою сестер – Наталії чи Оксани (у заміжжі Братунь) – змогла зберегти життя собі і своїй доньці Галині.

Михайло Тиравський, залишившись у Луцьку, спочатку отримав обіцянку обласного очільника відділу народної освіти про призначення його директором школи. Однак відповідний наказ виданий не був⁵⁶. Ймовірно, це подання спонукало перевірку М. Тиравського, яка завершилась його арештом 21 березня 1944 р. Утримували арештованого у внутрішній тюрмі УНКВД у Волинській області. Допити тривали впродовж двох місяців, приблизно раз у тиждень, по 8-13 годин. Свідків у справі не викликали. Цього часу вистачило, щоб знищити здоров'я 51-річного чоловіка.

Військовий трибунал військ НКВД Волинської області 3 червня 1944 р. засудив Михайла Тиравського до розстрілу з конфіскацією майна⁵⁷. Засуджений подав касаційну скаргу, однак до її розгляду не дожив: 30 червня 1944 р. помер у Луцькій в'язниці⁵⁸. Вже після його смерті Президія Верховної ради СРСР 29 липня 1944 р. замінила розстріл на 20 років каторжних робіт. Рівно через 50 років після смерті, у червні 1994 р., рішенням прокуратури Волинської області Михайло Тиравський був реабілітований⁵⁹.

Старший брат Євген Тиравський, емігрувавши разом із родиною на захід і осівши в Австралії, продовжив церковно-релігійну діяльність, став член Синоду УАПЦ на еміграції. Помер 25 серпня 1957 р. у Сідней. Його син

⁴⁸ ГДА СБУ, м. Луцьк, ф. П., спр. 7889, арк. 17.

⁴⁹ *Жив'юк А.* Редактор Андрій Мисечко. *Волинь* (Рівне), 1992. Ч. 28. 10 липня. С. 2.

⁵⁰ ГДА СБУ, м. Луцьк, ф. П., спр. 7889, арк. 17.

⁵¹ *Борщевич В.* Трагедія Володимир-Волинського єпископа Мануїла ... С. 20-25.

⁵² Державний архів Рівненської обл., ф. Р-22, оп. 1, спр. 268, арк. 40; *Жив'юк А.* Редактор Андрій Мисечко... С. 2.

⁵³ Мартирологія українських церков: у 4 т. Т. 1. ... С. 759; ГДА СБУ, м. Луцьк, ф. П., спр. 7889, арк. 27.

⁵⁴ ГДА СБУ, м. Луцьк, ф. П., спр. 7889, арк. 28.

⁵⁵ *Давидюк Р.* В інтер'єрі міжвоєнної Волині ... С. 235; Подолянко Б. Наталка Солошенко-Тиравська. *Літопис Волині*. Вінніпег, 1964. Ч. 7. С. 112-114.

⁵⁶ ГДА СБУ, м. Луцьк, ф. П., спр. 7889, арк. 13 зв.

⁵⁷ Там само, арк. 50.

⁵⁸ Там само, арк. 53.

⁵⁹ Там само, арк. 59.

Вадим і невістка Наталія популяризували українську культуру в далекій Австралії, організувавши у Мельбурні «Український народний балет», згодом гастролювали з ним усім світом. За інформацією краєзнавця Миколи Дзея, Тетяна Ужвій після Другої світової війни працювала артисткою театру у Львові, у старші роки жила із своєю сестрою Наталією в її київській квартирі.

Висновки. Відкриття архівів більшовицьких спецслужб і розсекречення архівно-кримінальних справ дозволила повернути в інформаційний та публічний простір ім'я учасника Української революції, церковного і громадського діяча, вчителя Михайла Тиравського. У статті висвітлено його участь в Українській революції 1917–1921 р., інтернування; обставини переїзду до Чехословаччини, де він закінчив Український високий педагогічний інститут

ім. Михайла Драгоманова в Празі, здобув ступінь доктора природничих наук. Після навчання, у пошуках працевлаштування він повернувся до Польщі, осів у Луцьку Волинського воєводства, де займався освітньою, церковно-релігійною, громадською працею. У період нацистської окупації став членом управи Українського допомогового комітету в Луцьку та усіляко підтримував УАПЦ, ніс службу у Духовній консисторії. Завдяки вперше виявленим та опрацьованим авторкою матеріалам архівно-кримінальної справи висвітлено обставини арешту та засудження Михайла Тиравського. Паралельно розглянуто його родинне життя. У подальшому потребує детального вивчення й осмислення життєдіяльність інших українських родин, їхні спроби вижити в умовах окупації та посильний внесок у розвиток національної ідеї.

References

1. Borshcheych, V. (2003). *Trahediia Volodymyr-Volynskoho epyskopa Manuila. Zbirnyk naukovometodychnykh i naukovykh statei istorychnoho fakultetu VDU im. Lesi Ukrainky*, 8, 20–25. [in Ukrainian].
2. Davydiuk, R. (2003). *V interieri mizhvoiennoi Volyni: Biohramy politychnykh emihrantiv – uchastnykiv Ukrainskoi revoliutsii*. Rivne-Lviv: Prostir-M. [in Ukrainian].
3. Davydiuk, R. (2016). *Ukrainska politychna emihratsiia v Polshchi: sklad, struktura, hromadskopolitychni praktyky na terytorii Volynskoho voievodstva*. Lviv; Rivne. [in Ukrainian].
4. Latsyba, V. (2015). (comps.). *Reabilitovani istoriieiu. Vinnytska oblast*. Kn. 5. Kyiv: Tsentr DZK. [in Ukrainian].
5. Lototskyi, O. (1938). *Povorotnytska techiia. Na rikakh vavylonskykh*. Lviv: Nakladom Vydavnychoi Kooperatyvy «Khortytsia» u Lvovi, 70–86. [in Ukrainian].
6. Podoliako, B. (1964). *Natalka Soloshenko-Tyrvaska. Litopys Volyni*. Vinnipeh, 7, 112–114. [in Ukrainian].
7. Portnov, A. (2008). *Nauka u vyhnanni: naukova i osvithnia diialnist ukrainskoi emihratsii u mizhvoienii Polshchi (1919–1930)*. Kharkiv: KhIFT. [in Ukrainian].
8. Zek, B. (2017). *Lutsk u roky natsyystskoi okupatsii (1941–1944)*. Lutsk: Vezha-Druk. [in Ukrainian].